

Jan Pronk

"Ik denk dat opgroeiende mensen in onze samenleving veel langer een kinderlijke nieuwsgierigheid en oprechte interesse voor de ander zouden moeten vasthouden."

“Ik was altijd de jongste van de klas en de beste wat leren betreft. Dat maakte het niet zo makkelijk, want iedereen was ouder dan ik. Als je dan ook nog goed kan leren, wordt er op een bepaalde manier naar je gekeken. Ik kon bovendien al lezen voor ik naar school ging. Dat hing mede samen met de oorlog; er viel niks te spelen in het laatste oorlogsjaar. Omdat ik al zoveel kon, heb ik een vol jaar overgeslagen op de lagere school, waardoor ik extra jong was in vergelijking met mijn klasgenoten. Dat wens ik niemand toe, eerlijk gezegd. Het lijkt leuk, maar het was het helemaal niet.

Bovendien was ik ook nog klein. Ik kijk op mezelf terug als iemand die niet stevig was in de klas. Ik werd niet geplaagd, maar presteerde bijvoorbeeld weinig met voetballen of sport in het algemeen. Ik werd dan ook steevast als laatste gekozen bij voetballen. De gymleraar was begeistert van ritmische gymnastiek, dus dat was steeds de inhoud van de gymles. Dat moest allemaal heel geordend gebeuren en hij wilde dat de kleinste het ritme inzette. Dat was ik en ik zette altijd verkeerd in. Want ik heb totaal geen ritmisch maatgevoel. Ik voelde me klein en kwetsbaar en dat bleef zo op de middelbare school. Ook daar was ik de jongste en ik bleef nooit zitten. Wel had ik wat vriendjes en kwamen we bij elkaar over de vloer.

Mijn vader was onderwijzer en mijn moeder onderwijzeres. Ik zat drie jaar bij mijn vader in de klas, dat was tamelijk uniek. Hij was een goede onderwijzer, heeft me nooit voorgetrokken en ik

heb er ook geen last van gehad dat ik het zoontje van de meester was. Maar hij was wel de schoolmeester en bleef dat ook thuis. We waren een echt schoolmeestersgezin. Daarmee bedoel ik dat mijn vader het wist en dat hij zelf ook wist dat hij het wist. Ik profiteerde daarvan en was goed in alle vakken. Bovendien gingen we thuis spelenderwijs door met rekenen en taal.

We waren een streng christelijk gezin en ik werd doordeesemd met orthodox-protestantse christelijke waarden, zoals leven naar God en gebod en naastenliefde. Die werden met de paplepel ingegoten. Dit speelde in de jaren veertig en vijftig in Scheveningen, een kleine dorpsgemeenschap waar de sociale controle groot was. Elke zondag stond in het teken van de kerkdienst. Eenmaal op de middelbare school werd ik tamelijk actief. Ik zat twee jaar in het bestuur van de leerlingenvereniging, zette subverenigingen op en organiseerde sportwedstrijden. Dat bracht me in contact met de leiding van de school. Dat was niet altijd een prettig contact, want we wilden weleens wat anders dan zij toestonden.

Verder speelde ook de oorlog een rol in mijn jeugd. Ik ben van maart 1940 en heb duidelijke herinneringen aan het laatste oorlogsjaar. Ik liep met mijn moeder aan het handje mee naar de gaarkeuken en stond in de rijen. Ik heb ook tulpenbollen gegeten en vond ze lekker. Ik kwam uit een warm, veilig gezin en wat ik meemaakte verraste me. Om me heen zag ik soms geweld en angst. Ik zag bijvoorbeeld de brand van Den Haag. En Duitse soldaten met geweren die mensen uit de rijen plukten. Razzia's. Ik zag geen doden in de stad, maar wel angst voor arrestatie.

Zelf was ik niet bang tijdens de oorlog. Ik had nog geen angst gekend en verbaasde me erover bij de volwassenen die ik zag. Mijn ouders waren rustig en brachten die rust op mij over. Het waren goede, wijze mensen. Mijn moeder is wel op hongertocht geweest en mijn ouders legden aan ons uit dat we eten nodig hadden. Ik herinner me een hongergevoel en ook dat ik, toen mijn ouders wegwaren en ik alleen in de keuken was, het bord van mijn kleine broertje leegat. Daar heb ik me achteraf erg om geschaamd.

De oorlog is me blijven fascineren, later in mijn jeugd jaren en ook daarna. Ik las er alles over wat ik maar te pakken kon krijgen. Er is veel over geschreven, meer dan mensen zich realiseren.

Naam: Johannes Pieter Pronk

Geboortedatum: 16 maart 1940

Huidige functie:

buitengewoon hoogleraar Theorie en praktijk van de internationale samenwerking, Institute of Social Studies, Den Haag

Eerdere functies:

- 2004-2006 speciale vertegenwoordiger van de secretaris-generaal van de Verenigde Naties in Sudan
- 2002-2004 buitengewoon hoogleraar Theorie en praktijk van de internationale samenwerking, ISS, Den Haag
- 1998-2002 minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (kabinet-Kok II)
- 1994-1998 minister voor Ontwikkelingssamenwerking (kabinet-Kok I)
- 1989-1994 minister voor Ontwikkelingssamenwerking (kabinet-Lubbers III)
- 1986-1989 lid Tweede Kamer der Staten-Generaal (Partij van de Arbeid)
- 1980-1986 adjunct-secretaris-generaal van de Unctad, Genève
- 1978-1980 buitengewoon hoogleraar Theorie en praktijk van de internationale samenwerking, ISS, Den Haag
- 1978-1980 lid Tweede Kamer der Staten-Generaal (Partij van de Arbeid)
- 1973-1977 minister voor Ontwikkelingssamenwerking (kabinet-Den Uyl)
- 1971-1973 lid Tweede Kamer der Staten-Generaal (Partij van de Arbeid)
- 1964-1971 docent/onderzoeker aan de Erasmus Universiteit en het Nederlands Economisch Instituut, Rotterdam

Specialismen:

economie, ontwikkelingssamenwerking en internationale verhoudingen, duurzame ontwikkeling

Opleiding:

economie, Erasmus Universiteit Rotterdam

Jan Pronk is getrouwd en heeft een zoon en een dochter

Er zijn periodes geweest in de Nederlandse culturele geschiedenis waarin de oorlog nauwelijks een rol speelde in het bewustzijn. Voor mij was dat zeker niet het geval. Integendeel, het bleef een richtinggevende dimensie. Ik dacht na over de oorzaken en hoe mensen hadden gereageerd. En over de kwestie van Goed en Fout. Het was een historische fascinatie. Ik wilde altijd geschiedenis studeren. En de fascinatie van, hoe kon het nu zo ver komen en hoe werd er gereageerd, veranderde in: hoe kun je het een volgende keer voorkomen? Dat was eind jaren vijftig, begin jaren zestig. Toen ik al student was.

Hoewel ik een sterke passie voor geschiedenis had, vroeg ik me aan het eind van het gymnasium af: wat kan ik er straks mee? De enige mogelijkheid leek het onderwijs te zijn. Dat vond ik minder aantrekkelijk. Daarnaast zei mijn leraar wiskunde: "Er gaat aan jou een wiskundige verloren." Ik was inderdaad wel goed in wiskunde, maar had geen idee wat ik dáár nu weer mee zou kunnen. Beide interesses waren er: het sociaal-maatschappelijke wat ik vond in geschiedenis én de kwantitatieve analyse van zaken. Uiteindelijk werd het economie, op basis van het advies van een medescholier die al klaar was met studeren. Hij zei: "Ga eens bij economie kijken, dat is zo'n mooi vak!" Ik las toen wat in de zomer na mijn eindexamen en schreef me vervolgens in een opwelling in. Na een week was ik echt verkocht. Het bleek bij toeval de ideale keuze. Economie is maatschappelijk en concreet. We zaten daar met de propedeuseopleiding, zeshonderd aankomende studenten, allemaal in één zaal. In Rotterdam zetten ze de allerbeste leraren voor de eerstejaars. Super! Dus mijn oren tuitten!

Het ging om de filosofie van de economie. De diepere vragen van het maatschappelijk leven kwamen aan de orde. Maar ook de harde vragen van de samenleving, die te maken hebben met gelijkheid en ongelijkheid. Het is relevant én analytisch.

Iedereen heeft eigen talenten en ik vind dat je de plicht hebt om te ontdekken wat je talenten zijn. Maar talenten zijn je niet alleen gegeven, er wordt ook in geïnvesteerd. Dus je zult datgene wat je hebt kunnen doen, zoals academisch onderwijs, niet alleen maar voor jezelf mogen inzetten. Deze investering moet ook ten goede komen aan de samenleving in zijn geheel.

Ik kon vroeger goed leren en dat gaf me een zekere voorsprong ten opzichte van anderen in termen van kennis en inzicht. Ik heb mijn talent gebruikt door de keuzes die ik heb moeten maken in de loop der jaren. Ik wilde bijvoorbeeld toen ik eenmaal economie was gaan studeren, wel studeren bij de beste leraar die er was. Dat was Jan Tinbergen, een sociaaldemocratisch econoom die wiskundige en statistische economische modellen hanteerde. In eerste instantie lag zijn belangstelling bij nationaal-economisch beleid. Maar na een confrontatie met armoede, tijdens een bezoek aan India voor het International Statistical Institute, raakte hij blijvend betrokken bij de armoedeproblematiek in ontwikkelingslanden. Hij kon zeer inspirerend lesgeven en had een hele interessante visie op het terrein van vraagstukken van ontwikkelingslanden. Ik kwam daar niet van los. Ik wilde met deze materie bezig blijven en daarin actief zijn.

Eenmaal afgestudeerd kon ik kiezen of ik diplomaat wilde worden of me verder wilde bekwamen op intellectueel wetenschappelijk terrein. Ik koos voor het laatste en ging werken voor de universiteit van Rotterdam, omdat ik met name geïnteresseerd was in processen van ontwikkeling. In 1967 werd ik een half jaar door professor Tinbergen uitgezonden naar Thailand en India, om daar colleges te geven. Dat was mijn eerste ervaring in een ontwikkelingssamenleving. De armoede daar was heel manifest en erg fysiek. Overleven was echt een kwestie van leven of dood. Dat is me heel erg bijgebleven en heeft diepe indruk gemaakt. Ik werd door het onderwerp gegrepen, na de meer inhoudelijke inspiratie die ik al had opgedaan tijdens mijn studie. Ontwikkelingssamenwerking is uiteindelijk een levenslange interesse geworden.

Ik moest een proefschrift schrijven over een heel ander onderwerp en betrapte mezelf erop dat ik die dissertatie steeds opzij legde omdat ik me liever met ontwikkelingssamenwerking bezighield. Het proefschrift is overigens nooit afgekomen, want ik werd gevraagd om me verkiesbaar te stellen voor de Partij van de Arbeid als woordvoerder voor ontwikkelingssamenwerking. Daar ging ik op in, niet omdat ik zo graag de politiek in wilde, maar omdat ik met ontwikkelingssamenwerking bezig wilde zijn. Ik wilde geen andere dingen doen en had het gevoel dat ik op

dit terrein iets voor elkaar zou kunnen krijgen. Het leken mij de belangrijkste maatschappelijke problemen van dat moment en daar wilde ik me voor inzetten. Dat heb ik altijd vastgehouden en ik voelde weinig behoefte om te proberen zo veel mogelijk geld te verdienen. Dus dan nam ik soms genoegen met de tweede viool spelen, omdat ik gefascineerd was door die problematiek. Die is heel breed en divers en verandert voortdurend.

Ik ben vier keer minister geweest, drie keer voor ontwikkelings-samenwerking en één keer voor milieu. Er waren aanzienlijke verschillen tussen de ministerschappen in de jaren zeventig en negentig. Alleen al vanwege de Koude Oorlog. In de jaren zeventig werd het Zuiden van de wereld nog in politiek en economisch opzicht bepaald door de alliantie, door Moskou of Washington,²⁹ en dat had consequenties. In 1989 was dit met de val van de Berlijnse muur in één klap voorbij.

In de jaren zeventig was er natuurlijk ook de laatste dimensie van de dekolonisatie. Het hele ontwikkelingsbeleid in de jaren zestig en zeventig moet in dat licht worden gezien. Er werd een economische verzelfstandiging nagestreefd die de politieke en staatkundige verzelfstandiging moest aanvullen. Er waren wel conflicten, maar dat waren internationale en dekolonisa-tieconflicten. We spraken al over het milieu en duurzame ont-wikkeling, maar dit werd beschouwd als iets dat losstond van ontwikkelingsprocessen.

In de jaren negentig was de wereld voor het eerst één markt geworden, één economische huishouding. De grenzen vervaagden, mede door de economische ontwikkeling en die van de com-municatietechnologie. Verschillen in tijd en afstand werden min-

29 De opkomst van de Koude Oorlog viel samen met het begin van de dekolonisatie. Amerika en zijn Europese bondgenoten wilden voorkomen dat ontwikkelingslanden onder invloed zouden vallen van het communisme in hun weg naar onafhankelijkheid. Vanwege hun grote armoede zouden ze gevoeliger kunnen zijn voor deze ideologie in plaats van die van het kapitalisme. Van grote betekenis was de oproep van VS-president Kennedy in 1961 tot vorming van een alliantie voor de vooruitgang. Hij verklaarde de jaren zestig tot ontwikkelingsde-cennium. De Europese naties namen zijn oproep over en ontwikkelingshulp werd een vast onderdeel van de Noord-Zuidbetrekkingen.

der belangrijk. Landen werden zelfstandig en dit leidde tot interne conflicten. Zeer gewelddadige conflicten, die inherent waren aan de aard van het ontwikkelingsproces. Het was vanwege die conflicten enorm spannend in bijvoorbeeld Bosnië, Somalië, Liberia, Rwanda en Afghanistan. Deze tijdsperiode stond voor mij in het teken van een nieuwe dimensie die in de jaren zeventig veel minder van belang was geweest: de relatie tussen ontwikkelingssamenwerking en conflict. Ook waren we ons in de jaren negentig veel meer bewust van de invloed van milieubelangen op het ontwikkelingsbeleid.

Ik heb me altijd opgesteld als iemand die zich niet louter bezighield met ontwikkelingssamenwerking of –hulp. Van het begin af aan ging het me om alles wat met ontwikkeling te maken had. In het begin van de jaren zeventig zei ik: “Ontwikkelingshulp is een doekje voor het bloeden. Als dit bloeden niet wordt gestelpt, dan heeft het geven van ontwikkelingshulp geen zin.” Het doel van ontwikkelingshulp is zichzelf overbodig maken. Daarmee is de hulp ondergeschikt aan politieke, economische en andere structurele vormen van beleid.

Het eerste ministerschap was heel boeiend en verrassend, omdat het allemaal nieuw voor me was. Ik was heel jong. In de jaren zeventig was er ook een doorbraak in cultureel opzicht na de verstarring van de jaren vijftig en begin zestig. Ik was blij dat ik daarbij betrokken was en vond het reuze spannend. In het ministerschap van de jaren negentig kon ik, gebruikmakend van de totale verandering die had plaatsgevonden ná de Koude Oorlog, ook inhoudelijk en analytisch een stempel drukken. Ik schreef mee aan een aantal belangrijke beleidsnota’s. Daarmee legde ik in grote mate de resultaten van mijn eigen denken over een periode van twintig, dertig jaar vast.

Voor mij persoonlijk gaat het om drie dingen: studie, politicus zijn en bestuurder zijn. Ik ben tot de conclusie gekomen dat het heel moeilijk is om die drie dingen tegelijk te doen in één functie. Daarom combineer ik altijd twee van deze interesses. Ik heb dit steeds geprobeerd en ben dus steeds andere wegen ingeslagen. Ik was na mijn afstuderen zeven jaar lang verbonden aan de universiteit in Rotterdam. Van de universiteit ging ik de Tweede

Kamer in, werd minister voor Ontwikkelingssamenwerking, ging weer terug naar de Kamer en vervolgens werkte ik zes jaar bij de VN in Genève. Hoewel ik daar veel leerde, wilde ik van een afstandelijke benadering van de samenleving weer terug naar er middenin staan. Dus ging ik opnieuw de politiek in en werd vervolgens weer minister. Er volgden nog twee periodes als minister voor Ontwikkelingssamenwerking en vervolgens werd ik minister op het gebied van milieu en ruimtelijke ordening. Veel later ging ik het veld in als SRS³⁰ in Sudan. Iedere keer deed ik weer wat anders. Dat was interessant, want ik moest regelmatig even op mijn tenen lopen. Mezelf steeds nieuwe zaken eigen maken vind ik heel fascinerend, omdat ik er continu weer van leer. Ik kan bijdragen, maar steek er ook heel veel van op.

De rode draad in mijn loopbaan is dat het allemaal terreinen zijn geweest waarvan ik vind dat er grote problemen zijn. Tegelijkertijd zoek ik het niet ver weg. Ik ben wel zo langzamerhand kosmopolitisch, intercultureel en internationalistisch geworden, maar ik probeer altijd zo dicht mogelijk in de Nederlandse samenleving te blijven en me daarvan niet te vervreemden. Maar ik wil ook niet provinciaals Nederlands zijn. Als ik iets geleerd heb van Jan Tinbergen, een van de twee leermeesters die ik altijd noem (de andere is oud-premier Joop Den Uyl, *jj*) dan was het zijn keuze voor het optimum. Ik probeer altijd mijn optimum te vinden. Je hebt verschillende belangen, wensen en verlangens. Die moet je met elkaar in evenwicht brengen. Dat leidt tot een balans, een evenwicht, waarbij je niet het één laat lopen en het ander probeert te maximeren.

In het begin was ik niet zo geïnteresseerd in milieu. Later veel meer. Eerst zag ik conflicten als een uitzondering en stabiliteit als wenselijk. Ik ben me erna weer veel meer gaan bezighouden met oorlog, conflict en geweldsituaties in andere landen. Het is belangrijk om jezelf te blijven vernieuwen wat je werkveld betreft. Net zoals je visie op processen in de samenleving zich moet blijven vernieuwen. De opvattingen die je altijd hebt gehad niet verabsoluteren, maar ook niet met alle winden meewaaien.

30 Special Representative of the Secretary General of the United Nations, *speciale vertegenwoordiger van de secretaris-generaal van de Verenigde Naties*.

Op dit moment, bij het Institute of Social Studies, ben ik met name intellectueel actief, namelijk als docent. Ik schrijf, denk en praat. Ik houd van communicatie met jonge mensen die met een frisse blik naar de wereld kijken. Zo verouder ik niet en blijven mijn opvattingen bij de tijd. Dat vind ik heel erg belangrijk, om mentaal fris te blijven. Daar besteed ik ook erg veel tijd aan. Want de wereld verandert. Ik studeer bijvoorbeeld graag en reflecteer daarop. Het is een voortgang in mijn denken. Mede ten gevolge van de veranderingen in de verhoudingen tussen landen en in de wereld.

In ontwikkelingslanden heb ik veel geleerd van gewone mensen. Van hen leerde ik om als referentiekader diegenen te kiezen die zich aan de onderkant van de samenleving bevinden. Wat zijn nu de gevolgen van beslissingen voor hen? Ik merkte dat ze constant het risico lopen om terzijde geschoven te worden. Daarom moet je jezelf iedere keer opnieuw verplichten om een brug te zijn voor de zwakkeren in de samenleving. Om deze brug te onderhouden zul je ook iedere keer ter plekke moeten zijn. Dat wilde ik ook altijd. Ik wilde ruiken, proeven en zien, mijn eigen zintuigen gebruiken. Dus zocht ik soms de moeilijke situaties op. In Liberia, Afghanistan, Cambodja en Rwanda: ik móest er zijn geweest, liefst zo gauw mogelijk zodra het geweld of andere verschrikkingen zich voordeden; om mee te helpen beslissen. In Sudan zat ik bijvoorbeeld niet constant achter mijn bureau, maar was ik heel vaak in Darfur en in het zuiden om met mensen te praten.

Wat ik geleidelijk aan ook leerde is dat mensen veerkrachtig zijn. Dat zij de mogelijkheden hebben om hun eigen lot ter hand te nemen. Dat ze hun eigen situatie veel beter doorhebben dan iedere deskundige van buitenaf. Mensen zijn slachtoffer van machtsstructuren en machtsongelijkheid, maar men is niet alleen maar slachtoffer. Mensen kunnen ook zelf handelen in hun situatie. Ze beschikken altijd over de capaciteit om iets te maken van hun situatie. Maar ze moeten wel in staat worden gesteld om deze capaciteit te ontwikkelen, want het kan ook zijn dat deze capaciteit zelf wordt onderdrukt of hen wordt afgenomen.

Het belangrijkste is, en dat vind ik een vorm van ontwikkelingssamenwerking, dat je probeert structuren te creëren die niet onderdrukken. Belangrijker bijvoorbeeld dan het geven van hulp

is het wegnemen van de belemmeringen die wij hebben gecreëerd. Dat kunnen wapenleveranties zijn, te hoge prijzen voor medicijnen, of steun aan regimes die alleen in ons belang zijn en niet in het belang van de mensen zelf.

Vaak is hulpverlening een afkoop voor het doorgaan met de status-quo in ons belang. Men heeft de veerkracht en kan heel veel zelf, maar wij maken het vaak heel moeilijk, zo niet onmogelijk voor mensen om hun eigen lot ter hand te nemen. Armoede is niet alleen maar *collateral damage*³¹, het is *calculated default of the system*³². Het is onze verantwoordelijkheid, wij hebben dat gedaan.

Om nog even op de mensen in ontwikkelingslanden terug te komen. Als ik bijvoorbeeld in een vluchtelingenkamp ben, probeer ik zo veel mogelijk naar mensen toe te gaan. Met hen te praten en vragen te stellen. Gewone vragen die jij ook zou stellen. En dezelfde vraag continu bij verschillende mensen herhalen; of dezelfde vraag op een ander moment bij dezelfde mensen. Zo ontstaat er een algemeen patroon. Ik probeer er lang te zijn en vertrouwen te wekken. Ik tracht ook zo min mogelijk over te komen als een autoriteit. Ik laat geen vluchtige belangstelling zien, maar zet me ervoor in om duidelijk te maken dat ik echt geïnteresseerd ben.

In mijn positie ben je nooit alleen. Dat is wel lastig. Daarom probeer ik ergens lang te blijven en ook weer terug te komen. Het liefst zonder pers en dergelijke. Ik heb wel wat mensen om me heen, maar die moeten zo min mogelijk druk uitoefenen op de mensen die ik ontmoet. Ik weet nu natuurlijk na tientallen jaren voldoende dat elk contact altijd abnormaal is. De normale situatie doet zich voor als ik er niet ben. Ik moet dus erg oppassen om de ervaringen van dat moment als maatgevend te zien. Bovendien

31 Bijkomende schade, nu eenmaal inherent aan mondiale processen als bijvoorbeeld globalisering.

32 Een ingecalculeerd gebrek van het systeem, met andere woorden geen toevaligheid, maar van tevoren ingeschat en meegewogen. Lees voor meer uitleg hierover *Willens en Wetens* van Jan Pronk (2005), uitgeverij Bert Bakker en *Het pantser afleggen* van Jan Pronk (2008), uitgeverij Bert Bakker.

ben ik er voorzichtig mee om de opmerkingen die zijn gemaakt voor waar aan te nemen. Als bezoeker word je continu gemanipuleerd. Daar moet je doorheen en proberen te voorkomen dat je alleen maar bezoeker bent. Ik voel me echt thuis op zo'n moment. Het is mijn habitus. Ik voel me op mijn plek in onderhandelingen en vergaderingen, maar ik voel me ook thuis als ik in een dorp rondloop of in een vluchtelingenkamp met mensen praat.

Als ontwikkelingswerker is het van belang te kunnen luisteren en je te kunnen verplaatsen in anderen. Je moet heel bescheiden zijn. Je kunt hooguit van buitenaf een injectie geven en katalyserend het proces een beetje veranderen of versnellen. Het vraagt om een bewuste houding. Je loopt bijvoorbeeld veel kans om niet iets positiefs bij te dragen, maar om kwaad te doen. Het is belangrijk om veel tijd te nemen, anders leidt het alleen maar tot ontwrichting. Ontwikkelingsprocessen verlopen langzaam. Verstoor zaken niet en laat mensen het zelf doen. Ik zie in de praktijk natuurlijk dat sommige bedrijven, maar ook enkele ontwikkelingsdeskundigen die houding niet hebben. Daar is heel veel door verknoeid. Door arrogantie, betweterigheid, het niet begrijpen en oogklempolitiek. Het heeft te maken met een culturele achtergrond, maar ook met afkomstig zijn uit een bepaalde klasse, waardoor je niet begrijpt in welke situatie mensen verkeren die arm zijn.

MDF³³ organiseerde twee jaar geleden een conferentie. Sjoerd Zanen, een senior trainer en consultant bij die organisatie, hield een uitstekend verhaal over wat er gebeurde in een dorp als er een ontwikkelingsinterventie werd gepleegd. Hij beschreef op een zeer goede manier de grote diversiteit van groepen die allemaal hun eigen belang hebben en in conflict met elkaar zijn omdat er schaarste is. Schaarste aan macht, aan invloed en economische schaarste. Mensen reageren op die ontwikkelingsinterventie vanuit een bepaald belang en dat heb je vaak niet in de gaten. Je oordeelt dan aan de hand van een westers normen-en-waarde-

³³ MDF Training Et Consultancy is een van oorsprong Nederlandse, internationale trainings- en adviesorganisatie, met vestigingen in ontwikkelingslanden en in Brussel, gericht op het versterken van de capaciteit van professionals en organisaties die actief zijn in de sector van de ontwikkelingssamenwerking.

systeem. Je beoordeelt gedrag bijvoorbeeld als corrupt, terwijl het dat eigenlijk niet is in een dergelijk proces. Of als onlogisch, terwijl het vanuit een overlevingsbelang heel begrijpelijk is dat men zó reageert en niet anders. Om die reden zijn er in de jaren zestig heel veel fouten gemaakt met talloze ontwikkelingsinterventies in dorpen en op het platteland. Goedwillend, maar verkeerd. Dat ging jaren zo door. In de jaren tachtig en negentig met aanpassingsprogramma's, met verwaarlozing van de landbouw en macro-economische stabiliteit. Iedere keer opnieuw worden er fouten gemaakt.

Dat roept de vraag op: moet je dan voortaan maar niets doen? Nee, want bij ontwikkelingssamenwerking gaat het niet om homogene situaties, maar om verschillende machtsverhoudingen in een specifieke internationale context. President Mbeki van Zuid-Afrika zei in een toespraak: "Dank u wel voor het mede afbreken van de apartheid. We deden het zelf, maar zonder steun van de internationale gemeenschap zou het nooit gelukt zijn." Verandering was dus van binnen én van buitenaf nodig. Dat geldt eigenlijk voor bijna alle ontwikkelingsprocessen. Denk aan het einde van het communistische bewind in de Sovjet-Unie. Dat kon alleen maar gebeuren omdat dissidenten de moed hadden om steeds weer in opstand te komen, maar ook door de solidariteit van anderen van buitenaf. Een van deze twee krachten is nooit genoeg en een van de twee is vaak contraproductief.

Ik maak veel ellende mee. Ik heb mezelf eens vergeleken met een arts in een ziekenhuis na een brand of een soortgelijke ramp. Je doet alles wat je hand vindt om te doen en laat je emotioneel niet overweldigen. Achteraf ben ik wel geraakt, maar niet op dat moment. Dan ben ik alleen bezig met: hoe kan ik deze situatie verbeteren? In Rwanda (ten tijde van de genocide in 1994, *jj*) was het lastig. Niemand durfde met me mee. Ik had al mijn staf achtergelaten in Nairobi en was in mijn eentje naar Rwanda gegaan. Daar werd ik wel opgevangen door de VN, maar ik kende niemand. Het weerhield me niet: wat hier gebeurde was zo fundamenteel, daar wilde ik bij zijn. Maar ik kon het natuurlijk niet delen, want er was niemand die ik kende, niemand. Ik heb geleerd om het in zo'n geval op de een of andere manier zelf te verwerken.

Alles wat ik meemaak schrijf ik zo direct mogelijk op. Het helpt me om het te beheersen. Later kijk ik er weer naar en verwerk ik het soms in opiniestukken. Maar dat zijn geen emotionele stukken. Een heel enkele keer vertel ik weleens wat emotioneels. Zo hield ik enkele jaren geleden een verhaal bij het Prins Claus Fonds. En om wat ik toen vertelde heb ik ook moeten huilen in de Tweede Kamer. Het was de enige keer dat mijn emoties me overmanden. Dat wordt nog regelmatig getoond op televisie. Ik kwam toen niet meer uit mijn woorden in de Kamer en zei: "Even wachten, even stoppen." Ik vertelde over Somalië. Het trok weer helemaal langs me heen, wat ik daar gezien had. Ik zag natuurlijk mensen. Er was een kamp, een oorlog. In het kamp zaten heel veel vluchtelingen. Er werd zeer hard gewerkt door hulpverleners. Maar er waren mensen die het kamp niet bereikten. Zij kropen aan de overkant van de weg en kwamen niet verder. En ze stierven. Iemand werd pas geholpen als die op eigen gelegenheid in staat was geweest om het kamp te bereiken. Dat was gruwelijk. Ik wist tegelijkertijd dat de hulpverleners in het kamp heel hard werkten. En niet meer konden. Het was de ellende én de onmacht én de intentie om het wel goed te doen. Een overweldigend beeld waar ik niet van loskwam. Ik probeerde me niet te laten emotioneren, want ik moest verder. Net zoals een arts in een ziekenhuis.

Ik heb in Mostar gestaan, midden in een bombardement. Alles om me heen ontplofte en ik durfde nauwelijks naar de overkant van de smalle straat, omdat ik dan kon worden beschoten. Er was een ziekenhuis met ondergrondse gewelven. Er lagen mensen op de trappen te bloeden. En er waren artsen bezig, continu bezig om mensen te redden. Zij konden zich niet laten overweldigen door het lijden van een individuele persoon. Dat moet je dan doen, het hoofd koel houden.

Ik heb heel veel ellende gezien, maar omdat ik altijd in de positie zat waarin ik keek wat ik kon doen, hielp me dat denk ik wel. Zo'n positie geeft het idee dat je het toch een beetje kunt beheersen. Het is een bevoorrechte positie die je, als je die hebt, ook moet gebruiken. Dat doe je door niet op een afstand te blijven. Maar er zijn dingen die later toch weer naar boven komen. Doordat ik erover droom, of anderszins. Ik verbaas me erover dat ik soms droom over dingen die ik lang geleden heb meegemaakt.

Hoewel zulke ervaringen misschien leiden tot meer solidariteit, vind ik wel dat het belangrijk is voor iedereen om een theoretisch kader en een context te hebben. Dus toch de relatie tussen rationaliteit en emotie. Als je alleen emotioneel geraakt wordt, heeft dat niet zoveel zin. Je moet het grotere geheel kennen. Ik houd van denken in kaders en systemen. Iedereen heeft een eigen denkkader, maar dat moet je blijven toetsen. Blijven studeren en openstaan voor nieuwe inzichten.

Die situatie in Somalië ervoer ik als een erosie van waarden. Misschien hadden we toch nog meer moeten doen. Er was de opdracht om de mensen in het kamp te helpen. Wie zijn er slachtoffer? We hadden ook naar buiten het kamp kunnen gaan om mensen te helpen er binnen te komen. Dat zie je ook bij het vredesmandaat van de Verenigde Naties. Als VN-medewerker houd je je aan dat mandaat. Maar als je je daar niet toe beperkt, kun je meer doen. Alleen loop je dan een groter risico en volgt misschien een reprimande.

Wie bepaalt wat je capaciteit is? Niet het hoofdkwartier, maar jijzelf ter plaatse. Dit zijn ethische vragen die me brengen op het hoofdstuk van de politieke verantwoordelijkheid. Waarom zijn er niet meer hulpverleners in zo'n kamp? Misschien hebben we te weinig mensen gestuurd? Of hebben we ze - in een andere situatie - te veel regels meegegeven? Wij zijn dus zelf verantwoordelijk.

Dat is ook een groot dilemma geweest rond Srebrenica. Zij, de uitgezonden militairen, moeten het werk doen, naar eigen inzicht en zo goed mogelijk. Ik spreek daar geen oordeel over uit. De uitkomst was echter dat mensen werden vermoord in plaats van beschermd. Ik kon dus niet anders concluderen dan dat ik het niet goed gedaan had, als minister die deel uitmaakte van een kabinet. Dat kabinet gaf instructies of niet, gaf capaciteit mee of niet. Als de uitkomst het tegenovergestelde is van wat de bedoeling is, dan ben je verantwoordelijk.

In het veld zijn er risico's. Ik vond dat ik de plicht had om ze te nemen. Maar het waren risico's die te maken hadden met een doel. Ik heb een enkele keer gedacht dat mijn laatste uur geslagen had. Ik heb van mezelf geleerd dat ik in dat soort situaties rustig kon blijven denken. Wat moet ik nu doen? Als ik hoog in de lucht

in een heel klein vliegtuigje midden in het onweer zat, dacht ik: waarom ben ik dit gaan doen? Het hoort bij mijn werk, ik wilde er toch naartoe. Maar soms dacht ik dat ook in beschietingen of gevaarlijke situaties. Dat hoort erbij, je bent verplicht om dat te doen. En bovendien is het nodig om die risico's te nemen. Anders proef je niet en ruik je niet en zie je niet wat er is. Dan neem je niet de juiste beslissingen, niet vanuit het hart van de situatie.

Ik heb in Sudan wel meegemaakt dat jonge mensen van tussen de 25 en 35 jaar dit werk doen. Ik heb daar grote bewondering voor. Sommigen komen bijna vers uit het comfortabele Europa of ergens anders. En ze doen het werk met grote toewijding. Dat leidt tot trauma's. Ze zien mensen om zich heen onnodig sterven, of ze worden bedreigd. Ik heb zelf wat meer ervaring en probeer er zo veel mogelijk namens en voor de jonge collega's te zijn. Ik maak me hard voor hen in de richting van de autoriteiten die hen uitsturen. Er wordt namelijk heel wat van ze gevraagd.

Hetzelfde speelt bij militaire missies. Jongens van twintig, eenentwintig. Zij komen uit Tjietjerkstradeel en belanden in Uruzgan. Dan leidt een hele goede, gedisciplineerde commando-structuur er wel toe dat mensen in het gareel blijven. Maar wat ze allemaal moeten doorstaan en ondergaan is niet eenvoudig. En daarom moet je dus ook als Nederlandse maatschappij en uitzendende bevelstructuur heel goed voor je eigen mensen zorgen. Want zij doen het namens ons.

Ik vind Ubuntu³⁴ een mooi begrip. Je komt zelf beter tot je recht door de ander als een onderdeel van jezelf te beschouwen. Ik zie dat als een filosofisch uitgangspunt. Ik blijf kiezen voor de wenselijkheid van cohesie en samenhang in een samenleving. En als dat nog niet zo is, kom ik tot de noodzaak van waardesystemen en houdingen die dat bevorderen, zoals Ubuntu.

34 Ubuntu is een ethische of humanistische filosofie die afkomstig is uit Zuid-Afrika. Ubuntu gaat in op de essentie van mens-zijn. De onderlinge verbondenheid tussen mensen staat erin centraal. Zo legde Desmond Tutu uit: "We zien onszelf te vaak als afzonderlijke individuen, terwijl we allemaal met elkaar verbonden zijn en wat we doen de hele wereld beïnvloedt. Als we goeddoen, verspreidt zich dat en is het goed voor de hele mensheid." (Bron: Mike Nicol (2007), *Believe. Uitspraken en inspiratie van Desmond Tutu*, Houten: Uitgeverij Unieboek.)

Denk ook aan het begrip 'naaste'. Dat is niet iemand die je zelf uitkiest, maar door wie je gekozen wordt en tot wie je een verplichting hebt. Of jij de ander nodig hebt mag je zelf bepalen, maar de ander heeft jou wel nodig. Voor een belangrijk deel heeft dat te maken met zingeving in een samenleving. Je kunt wel zeggen dat je er niet voor gekozen hebt om geboren te worden, maar dat is niet voldoende. Jij bent er, zij zijn er en je hebt er samen wat van te maken. Je hoeft het niet overdreven ambitieus te formuleren, maar je hebt in ieder geval de plicht om datgene wat je om je heen ziet en aangereikt hebt gekregen niet in waarde te doen dalen. Eigenlijk zou je het in waarde moeten laten stijgen. Daar zijn relaties met anderen voor nodig.

Je kunt het leven zien als een samenballing van een heleboel capaciteiten: fysiek, psychisch, emotioneel en intellectueel. Deze samenballing is voor ieder mens uniek. Het is geen verdienste, maar je hebt het op de een of andere manier gekregen. De kunst is om dat nog mooier te maken, om die combinatie te gebruiken voor de samenleving waar je in geplaatst bent, in de hoop dat anderen hetzelfde doen. Daardoor brengen we gezamenlijk de samenleving vooruit. Niet in economisch opzicht, maar in harmonieus opzicht. Dat is de opdracht die iedereen zichzelf mag geven en die ook kan worden afgeleid uit het feit dat je er bent. Je zou het verhaal van Genesis hierin als leidraad kunnen nemen: je bent geplaatst en je hebt opdracht om te bouwen en te bewaren. Dat geeft zin; we leven met anderen samen en zijn van elkaar afhankelijk.

Mensen zijn snel solidair. Maar is het vluchtig of beklijft het? Daar gaat het natuurlijk vooral om. Ik vind dat solidariteit moet worden geïnstitutionaliseerd in de samenleving. Je moet het institutionaliseren door middel van de wet. En publieke verantwoordelijkheden. Je kunt dus niet altijd de markten open laten. Regelgeving, belastingen, dat zijn allemaal wijzen waarop solidariteit wordt geïnstitutionaliseerd. Daar ben ik een voorstander van.

Er zijn tegengestelde belangen van groepen in samenlevingen. Iedereen zit in een sociaal verband dat zichzelf verabsoluteert. Dat zie je overal in de wereld. Zoals tribale en religieuze verbanden in ontwikkelingslanden. Men leert echter met elkaar te werken en te leven. Een voorbeeld is het verzuilingssysteem in Nederland. Maar in deze systemen, waarin groepen binnen hun

eigen invloedssfeer blijven, worden mensen niet verrijkt door het contact met anderen. Mensen leven en laten leven, respecteren en tolereren elkaar, maar stellen zich niet open. Ik geloof dat de samenleving en individuen er echt beter van worden wanneer er op een heel bewuste manier gestreefd wordt naar openheid, naar zelfrelativering, discussie en debat, waardoor deze wederzijdse verrijking plaats kan vinden. Daar zijn waarden voor nodig en misschien ook nieuwsgierigheid.

Als je met hele jonge kinderen spreekt, kleuters, ervaar je een nieuwsgierigheid naar de wereld. Ze stellen alsmat hele open vragen waarmee ze echt dingen te weten willen komen. Ze hebben nog geen negatief oordeel over een ander. Sommigen zeggen: de samenleving zou feminieer moeten worden. Ik denk dat opgroeiende mensen in onze samenleving veel langer een kinderlijke nieuwsgierigheid en oprechte interesse voor de ander zouden moeten vasthouden. Die nieuwsgierigheid wordt er op een gegeven moment uitgehamerd door de samenleving en omgezet in zelfbestendiging. Misschien is dat vrees, maar voor een deel is het ook domheid.

Leiderschap betekent afstand kunnen nemen van je eigen groep. Dat is moeilijk, want het vraagt om een kwetsbare opstelling ten opzichte van je groep. De leden van die groep denken misschien: kunnen we onze leider nog volgen? Het is noodzakelijk het vertrouwen van de groep niet te verliezen, ook wanneer je je een beetje distantieert van die groep. Dat is lang niet iedereen gegeven. Daarom worden conflicten zo groot; omdat leiders niet leiden maar eigenlijk blijven volgen. Ze zijn verbonden met de macht binnen de eigen groep. Dat vinden ze vaak belangrijker dan het oplossen van een conflict in de samenleving als geheel, of een conflict met een andere groep.

Ik geef weleens het voorbeeld van Nelson Mandela, die iets doorbrak door zich van zijn eigen groep te distantiëren en het gesprek aan te gaan met president De Klerk. Het was essentieel dat dit gebeurde. Iemand moest het doen. Het was alleen mogelijk omdat Mandela door zijn achterban vertrouwd werd. De volgende vraag is: wanneer wordt iemand door zijn achterban vertrouwd? Ik denk dat leiders alleen vertrouwd worden wanneer ze hebben

geleden. Dat gold ook voor Mandela. Hij had iets doorgemaakt wat hem zuiver maakte in de ogen van zijn eigen achterban. Als je het geluk hebt als leider om geleden te hebben kun je afstand nemen van je eigen groep. Havel³⁵ en anderen die zelf door het communistisch regime werden geknakt, konden vervolgens ook verzoenend leiden. Ze staken hun hand uit naar de communisten maar werden ook vertrouwd door degenen die dissident waren geweest.

Als ik vanuit ethisch oogpunt kijk naar betrokkenheid bij anderen dan denk ik aan de nog niet geboren generatie en de mensen die uitgesloten worden van de maatschappij. Waarom zouden we ons bezighouden met mensen die uitgesloten zijn? En waarom zouden we ons bezighouden met mensen van de toekomst? We kunnen dat doen vanuit ethische overwegingen, zoals ik bijvoorbeeld beschrijf in mijn laatste essaybundel over rentmeesterschap en naaste.³⁶ Maar je kunt óók op een andere manier kijken. Het is namelijk niet verstandig om ons niet te bekommeren om de mensen die zijn uitgesloten, want dat zou weleens kunnen betekenen dat zij het systeem ter discussie gaan stellen dat hen buitensluit. Dan worden we zelf ook ter discussie gesteld en we kunnen onszelf niet altijd beschermen. Het is bovendien niet verstandig om ons niet om de toekomst te bekommeren, want we willen graag dat onze kleinkinderen net zoveel mogelijkheden hebben als wijzelf. Zo langzamerhand gaan mensen keuzes maken in de maatschappij vanuit overwegingen omtrent hun kleinkinderen. Dat doen ze bijvoorbeeld met betrekking tot de inrichting van het onderwijs. Dat vind ik een

35 Václav Havel (1936) is een Tsjechische schrijver en politicus. Hij was de laatste president van Tsjecho-Slowakije en de eerste van Tsjechië, na een periode van dissidentschap. Na de beëindiging van de Praagse Lente in 1968 kreeg Havel een publicatieverbod en werd zijn paspoort ingetrokken. Vanaf deze tijd waren de activiteiten van Havel veel meer politiek gericht. De Tsjecho-Slowaakse overheid beschouwde hem als gevaarlijk. Tussen 1970 en 1989 zat hij driemaal gevangen. Havel was in 1977 een van de grondleggers van Charta 77, een beweging die de Tsjecho-Slowaakse overheid wees op schendingen van mensenrechten. Deze beweging kreeg veel erkenning en steun in de westerse wereld. In 1989 speelde Havel tijdens de Fluwelen Revolutie een belangrijke rol in het Burgerforum en op 29 december werd hij door het parlement gekozen als president van Tsjecho-Slowakije.

36 Zie Jan Pronk (2008), *Het pantser afleggen. Ideeën voor een open politiek*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, pp. 7-25.

stap vooruit. Dat geeft een waardevollere of blijvendere basis aan belangrijke beslissingen die mensen moeten nemen.

Vrienden zijn de mensen met wie ik op een vertrouwelijke basis heel veel deel. Mijn eigen ervaring is dat ik de beste vrienden heb gekregen toen ik adolescent was én in mijn studententijd. Tussen mijn vijftiende en vijfentwintigste. Dat is een kleine groep mensen die mijn beste vrienden zijn gebleven. Er is een gevoel van herkenning als je elkaar ontmoet en er zijn niet veel woorden nodig. Het is moeilijk om dat later opnieuw te krijgen. Je hebt dan tijdelijk wel vrienden, maar die worden nooit zo gekend door jou. En je laat je nooit zo aan hen kennen als je deed in die periode toen je nog jong was.

Ik heb mijn vrouw tijdens mijn studententijd leren kennen en we zijn vlak na mijn afstuderen getrouwd. We kregen ons eerste kind toen we vijfentwintig waren, terwijl onze kinderen allebei hebben gewacht tot ze ongeveer veertig waren (lachend). Achteraf ben ik wel blij dat we vroeg begonnen zijn, anders had het nóg langer geduurd voordat ik een kleinkind had gekregen. Bij ons in het gezin zullen mijn kinderen misschien zeggen dat ze meer van mijn vrouw hebben meegekregen dan van mij, omdat ik vaak afwezig was. Ik was destijds ook niet zo geëmancipeerd. Als ik nu kijk naar hoe mijn zoon het doet en dat vergelijk met hoe ik het destijds deed, zie ik dat ik veel aan mijn vrouw heb overgelaten. Hoe hij als veertigjarige omgaat met zijn jonge baby, van nu vijf maanden, daar sta ik met verbazing naar te kijken. Ik heb mijn kinderen eigenlijk zelden een flesje gegeven of een luier bij ze verschoond. Mijn vrouw en ik hadden daarin een bijna vanzelfsprekende taakverdeling en voor hen is het vanzelfsprekend dat alles fiftyfifty is. Wat dat betreft heb ik het niet zo goed gedaan, maar het was wel een andere tijd natuurlijk. Ik kon veel doen omdat mijn vrouw de opvoeding van de kinderen voor haar rekening nam. Dat is een pre-empiratoire situatie geweest en daar heb ik 'misbruik' van gemaakt.

Ik heb heel bewust geprobeerd mijn kinderen niets mee te geven in termen van opvattingen en voorschriften. Voor een deel komt dat omdat ik vertrouwen in ze had. Ik vond dat ik twee schitterende kinderen had. Bovendien was er een goede structuur met mijn vrouw en goede scholen. Het kwam ook omdat ik zelf erg achter mijn broek ben gezeten door mijn vader met zijn visie

op zaken. Ik vond niet dat hij ongelijk had, maar ik vond het wel vervelend. Het was een overmaat aan ouderwets 'de les lezen'. Hij was een verdomd goede onderwijzer en bleef dat ook wel thuis.

De politiek was niet alleen mijn hartstocht, maar vrat me totaal op. Dus ik was wel echt achttien uur per dag bezig. Ik kwam thuis, ging naar bed, stond weer op. Je moet zorgen dat je niet onderuitgaat. Het is een soort gevecht. Als je eenmaal merkt dat je het enigszins aankan, ga je nog verder. Tegenwoordig is dat anders. Ik vind het prima als Wouter Bos zegt dat hij de politiek uitstapt. In mijn tijd zou er maatschappelijk totaal anders op zo'n besluit gereageerd worden. Ook toen waren er erg veel gebroken politieke gezinnen. Je kunt makkelijk uit elkaar groeien door de verslaving aan je werk en de tijd die je erin steekt. Je wordt een beetje egoïstisch, probeert je voor de goede zaak in te zetten, maar doet dat ook voor jezelf. En hoe beter je het doet, hoe meer werk er op je afkomt.

Iemand die net begint op dit terrein is nog onervaren, lerende en idealistisch. Veel later ben je niet meer naïef, nog steeds idealistisch maar ook sceptisch. De vragen blijven. De zekerheid dat je op die vragen nooit een volledig antwoord zal kunnen geven wordt ook duidelijker. Je wordt je ook meer bewust van alle structurele factoren waardoor dingen niet zo makkelijk zijn als je wel zou willen. In de totale wereldsamenleving zijn we niet vooruitgegaan. De structurele problemen zijn niet kleiner geworden maar groter. Eigenlijk ben ik dus wat pessimistischer dan ik vroeger was. Dat gevoel van pessimisme wordt groter als ik me realiseer dat we de antwoorden die we destijds hebben geformuleerd om de problemen aan te pakken, verstoren en verkleinen. Een van de antwoorden is de VN, of het begrip Internationaal Recht. Al deze antwoorden worden ontmanteld. De problemen worden groter en anders dan vroeger. Het lijkt wel of we de capaciteit aan het eroderen zijn om de bedreigingen het hoofd te bieden. Daar word je nog pessimistischer door dan door de problemen zelf. Hoe komt dat dan? En is dat nog te veranderen? Dat is steeds minder makkelijk het geval.

Ik ga voorlopig nog geen autobiografie schrijven. Zodra ik ga schrijven over mijn leven kijk ik terug, maar ik wil nog niet terugkijken. Ik wil alleen schrijven om nu beter beslagen ten ijs te komen. Zodra ik terug ga kijken, heb ik kennelijk weinig meer te doen. Ik

wil nog steeds graag bezig zijn. Mensen weten wel dat ik gedreven ben, dat hoeft ik niet te bewijzen. Maar als je constant wordt geportretteerd als bevlogen of gedreven, dan komt dat in de plaats van deskundigheid in de perceptie van anderen over mij. Daarom zeg ik dat ik graag een evenwichtige perceptie wens. Er zijn een heleboel mensen bevlogen en gedreven. Maar weten ze ook waar ze het over hebben? Vaak niet. En er zijn ook veel mensen die wel weten waar ze het over hebben, maar onverschillig zijn. Ik zoek naar het evenwicht.

Een van de doeleinden van de ontwikkelingssamenwerking zou moeten zijn om jezelf overbodig te maken. Ten eerste omdat de hulp niet meer nodig is en ten tweede omdat de stem van degenen die niet aan tafel zitten doorklinkt in de stem van de mensen die wél aan tafel zitten. Je hoeft niet in je eentje te spreken namens de derde wereld. Het is vanzelfsprekend dat de minister van Landbouw of Buitenlandse Zaken de belangen van ontwikkelingslanden meeweegt in zijn of haar beleid. Dat is een ideaal, maar ik vind het nog steeds een heel mooi streven. Maar of dit ook gaat gebeuren?

Het proces van ontwikkeling heeft iedere keer een andere uitdaging, ziet er iedere keer anders uit. Je zou misschien altijd wel moeten zeggen: echte ontwikkeling is er nog niet en echte samenwerking ook niet. We hebben altijd achter de feiten aangelopen, alleen is mijn stelling: destijds, in de jaren zeventig, liepen we nog wel in de goede richting. Na 1990 heb ik gezegd: de feiten rennen erg vooruit en wij staan stil. Na 2000 heb ik gezegd: de feiten lopen deze kant op en wij de andere kant. Het wordt steeds erger. Want de dreigingen worden steeds groter en wij breken af wat we hadden gemaakt.

Ik heb op mijn website een recensie geplaatst over het boek van Theo Ruyter *De koe lacht niet meer*.³⁷ Hij heeft het over twee koeien: ontwikkelingshulp als de heilige koe, hulp die door belangen van ngo's in stand wordt gehouden bijvoorbeeld; en ontwikkelingshulp als melkkoe. In tal van landen wordt de hand opgehouden. Hij bedoelt: als je ontwikkelingssamenwerking ziet als de heilige koe of als de melkkoe, dan is dat de dood in de pot. En eigenlijk heeft hij daar een beetje gelijk in. Hij zegt: "We moeten

37 Theo Ruyter (2009), *De koe lacht niet meer*, Breda: Uitgeverij Papieren Tijger.

af van dat politiek correcte jargon. Ontwikkelingssamenwerking is politiek correct jargon, dat moeten we niet eens meer gebruiken. We moeten terug naar de basis en dat is een rechtvaardige internationale rechtsorde. Met armoedebestrijding, basisvoorzieningen en minder ongelijkheid. Praat niet meer over ontwikkelingssamenwerking."

Dat vind ik ook allemaal, maar ik geef het woord ontwikkelingssamenwerking niet weg. Voor mij is dat niet zoals Theo Ruyter zegt de beschrijving van datgene wat zich afspeelt. Nee, het is een ideaal, het doel. Een verandering gericht op een verbeterde levenssituatie van steeds meer mensen volgens hun eigen opvattingen. In werkelijkheid gebeurt het te weinig, maar het zou zo moeten zijn. De Verenigde Naties bestaan ook niet. De naties zijn niet verenigd, moet ik dan ook die term niet meer gebruiken? Mensenrechten, democratie, Europa, dat zijn allemaal voor een belangrijk deel politieke idealen. Als je de werkelijkheid met die termen gaat verhullen, is dat fout. Maar verander dan de werkelijkheid en niet de termen.

De politieke situatie is niet gunstig, op geen enkel gebied, behalve voor jou en mij behorend tot een bepaalde middenklasse. Het klimaat wordt een steeds groter probleem, evenals de politieke, economische en religieuze tegenstellingen en de toenemende ongelijkheid. De financiële crisissen zullen elkaar opvolgen als gevolg van globalisering. Er komen steeds meer conflicten in afzonderlijke landen. Dat worden niet altijd grote uitbarstingen, maar het worden langdurige no-wars.

We zijn de instituties aan het verknoeien die we hebben gemaakt. De komende generatie heeft het veel moeilijker dan mijn generatie. Dan is de volgende vraag: wat doe je dan? In een ander stuk dat ik heb geschreven heb ik het over 'het einde uitstellen'. Je kunt het einde misschien niet afwenden, maar wel uitstellen. Dan doe je al heel veel. Je geeft de mensheid meer kans om toch nog op de een of andere manier oplossingen te vinden. Ik stel vast en hoop dat mensen die behoren tot de goed geïnformeerde middenklasse in de wereld niet meer alleen denken aan zichzelf tot hun zeventigste,

maar ook aan het belang van hun kinderen en kleinkinderen. Ik kom allemaal mensen tegen die bezorgd zijn over hun kleinkinderen. Dat is misschien sociaalpsychologisch een stap vooruit. Ik zou zeggen: kapitaliseer dat. Politici zouden dat moeten kunnen doen. Ik zou dat doen als ik nog politicus was. Ik zie dat er nu een mogelijkheid is, omdat er iets meer ruimte lijkt te ontstaan voor langetermijndenken. Je kunt dus het einde best uitstellen en als iedereen het einde voortdurend helpt uitstellen...

In Rio³⁸ is het wetenschappelijke voorzorgsbeginsel vastgelegd: als je verwacht dat iets fout gaat lopen moet je ervoor zorgen dat het niet gebeurt. In de jaren zestig stond niet vast dat je van roken kanker kreeg, maar het was wel heel waarschijnlijk. De overheid zei: dat mag je niet zeggen, dat is niet honderd procent bewezen. Maar toch waren er al overheden die op basis van de waarschijnlijkheid dat roken tot kanker leidde, begonnen met antirookcampagnes. Het zal nog heel lang duren voordat ontwikkelingssamenwerking overbodig wordt en de perspectieven van ontwikkelingslanden in al het beleid verdisconteerd zijn. Het zal ook langer duren dan ik dacht. Het Nederlandse debat dat iedere keer weer gaat over ministers, staatssecretarissen, ngo's enzovoort, dat vind ik een eng debat. Of het percentage van 0,7.³⁹ Ik heb er allemaal toe bijgedragen en voor een deel heb ik het gemaakt, maar dat betekent niet dat het zo zou moeten blijven, op deze manier.

Opinieleiders die in belangrijke mate vooringenomen en dom zijn, of streven naar macht en invloed, praten mensen onveiligheid aan. Heel veel conflicten in Afrika zijn het gevolg van een bewuste

38 Het Klimaatverdrag van Rio de Janeiro (1992) gaat uit van het voorzorgsprincipe. Volgens artikel 3, lid 3 van dit verdrag kan gebrek aan volledige wetenschappelijke zekerheid niet worden gebruikt als reden om maatregelen tegen het broeikaseffect uit te stellen. Dit verdrag is door de Verenigde Staten geratificeerd, ook al hadden de Amerikanen bezwaren tegen de introductie van het voorzorgsprincipe. In feite staat dit haaks op een van de argumenten van de regering-Bush om het Kyoto-protocol af te wijzen, namelijk het gebrek aan wetenschappelijke bewijs.

39 Volgens de OESO-norm zou 0,7 procent van de rijksbegroting bestemd moeten zijn voor ontwikkelingshulp, een percentage dat in Nederland eens in de zoveel tijd ter discussie wordt gesteld.

beslissing om de ene groep tegen de andere op te zetten en er zelf beter van te worden. Ik heb bijvoorbeeld met oude mensen gepraat in kleine dorpen in Kenia die in brand stonden, omdat men elkaars hutten aanstak. Ik vroeg: hoe lang leeft u hier? En die andere mensen? Het waren totaal verschillende stammen en ze leefden er al vanaf de jaren twintig. Dat vormde nooit een probleem. Op een gegeven moment kwam men vanuit Nairobi en werden mensen tegen elkaar opgezet. In Sudan en voormalig Joegoslavië is dit op een vergelijkbare manier gebeurd.

Waar het om gaat is dat er een voet van gelijkheid, respect en samenwerking is voor mensen die onderliggen of totaal anders denken. Onlangs heeft Ahmadinejad, de president van Iran, gezegd dat het toch wel heel kwalijk is dat Amerika en Nederland nog steeds aan kernwapens vasthouden. Dan roept minister Verhagen dat dit retoriek is om de aandacht af te wenden van het kwalijke Iran. Ja, maar ook nee. Ahmadinejad is zelf misschien een schurk, maar hij heeft niet helemaal ongelijk. We hebben kernwapens gemaakt, aan onszelf voorbehouden, andere landen mochten ze niet hebben. Maar andere landen konden niet anders dan het non-proliferatieverdrag⁴⁰ ondertekenen. Als ze dat niet deden, waren ze in grote moeilijkheden. We zullen dus af moeten van een vooringenomenheid ten aanzien van onszelf en de vragen die anderen ons stellen serieus moeten nemen.”

40 Het Non-proliferatieverdrag is een verdrag dat het bezit van kernwapens beperkt. Het verdrag is op 1 juli 1968 opgesteld door Ierland en ondertekend en geratificeerd door 189 landen. Het verdrag is gebaseerd op drie pijlers: non-proliferatie, ontwapening en het recht om kernenergie voor vreedzame toepassingen te gebruiken. Tijdens de opstelling van het verdrag waren er vijf landen die over kernwapens beschikten: de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie, het Verenigd Koninkrijk, China en Frankrijk. In het verdrag is vastgelegd dat het bezit van kernwapens tot deze vijf landen (alle permanent lid van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties) wordt beperkt en dat zij de benodigde technologie niet aan andere landen zullen overdragen. Bovendien zullen zij geen kernwapens inzetten zolang ze niet met kernwapens worden aangevallen. In de loop der tijd is het verdrag op enkele punten gewijzigd en hebben de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk aangegeven kernwapens te kunnen inzetten als zij met biologische of chemische wapens worden aangevallen.